

УДК 330.3:338

Микола П. Денисенко, Світлана В. Бреус

Київський національний університет технологій та дизайну
**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЗАКЛАДІВ
ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇХ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ**

Визначено роль та значення вищої освіти в сучасних умовах задля забезпечення економічного розвитку України з урахуванням взаємозв'язку конкурентоспроможності закладів вищої освіти та їх економічної безпеки. Розглянуті основні чинники, які справляють негативний вплив на функціонування вітчизняних закладів вищої освіти та забезпечення їх економічної безпеки. Акцентовано увагу на доцільності розроблення заходів, що сприятимуть узгодженню потреб економіки, вимог ринку праці та роботодавців.

Ключові слова: *заклади вищої освіти; економічна безпека закладів вищої освіти; економічна безпека держави; національна безпека.*

Николай П. Денисенко, Светлана В. Бреус

Киевский национальный университет технологий и дизайна
**ВЗАИМОСВЯЗЬ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЗАВЕДЕНИЙ
ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ И ИХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ**

Определена роль и значение высшего образования в современных условиях для обеспечения экономического развития Украины с учетом взаимосвязи конкурентоспособности заведений высшего образования и их экономической безопасности. Рассмотрены основные факторы, которые оказывают негативное влияние на функционирование отечественных учреждений высшего образования и обеспечения их экономической безопасности. Акцентировано внимание на целесообразности разработки мероприятий, которые будут способствовать согласованию потребностей экономики, требований рынка труда и работодателей.

Ключевые слова: *учреждения высшего образования; экономическая безопасность учреждений высшего образования; экономическая безопасность государства; национальная безопасность.*

Mykola P. Denysenko, Svitlana V. Breus

Kyiv National University of Technologies and Design
**INTERCONNECTION OF THE COMPETITIVENESS OF HIGHER
EDUCATION INSTITUTIONS AND THEIR ECONOMIC SECURITY**

The role and significance of higher education in modern conditions for the purpose of economic development of Ukraine taking into account the relationship competitiveness of higher education institutions and their economic security is defined. The main factors that have a negative impact on the functioning of domestic institutions of higher education and ensuring their

economic security are considered. The attention is focused on the feasibility of developing measures to promote coordination of the economy, labor market and demands of employers.

***Keywords:** institutions of higher education; economic security of institutions of higher education; economic security of the state; national security.*

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Вища освіта є однією з важливих складових економіки знань, а сам її рівень є основоположним чинником, що сприяє підвищенню рівня економічного розвитку держави. При цьому в сучасних умовах вітчизняна вища освіта перестає виконувати функцію «соціального ліфта». До однією з причин цього слід віднести розірваний зв'язок між освітою, наукою та виробництвом. Вища освіта має бути адаптована до потреб ринку праці, враховувати вимоги економіки та роботодавців. Проте за сучасних реалій розвитку економіки України відбувається нарощування диспропорцій, які призводять до поглиблення розриву зв'язку між освітою, наукою та виробництвом, що сприяє зниженню якості вищої освіти, конкурентоспроможності закладів вищої освіти (ЗВО), а відтак на рівень економічної безпеки ЗВО, держави та національної безпеки в цілому.

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Окремі аспекти дослідження сутності економічної безпеки та її оцінювання розглянуто в працях як зарубіжних, так і вітчизняних авторів, зокрема Н.К. Алімової [1], С.Р. Демидова [2], В.Н. Бабаєва, Т.В. Момот, М.Н. Пересипкіна [3], В.П. Мартинюка [4], Г.В. Козаченко, Г.Д. Тюленєва [5].

Невирішені частини дослідження. Враховуючи значний вклад вчених за проблематикою дослідження можна зазначити, що в сучасних умовах відсутні комплексні обґрунтування аспектів, пов'язаних з дослідженням взаємозв'язку конкурентоспроможності вищів та їх економічної безпеки з урахуванням доцільності взаємодії держави, ЗВО та роботодавців на ринку праці.

Мета дослідження. Мета статті полягає у дослідженні взаємозв'язку конкурентоспроможності вищів та їх економічної безпеки.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. В сучасних умовах розвитку економіки України як перед закладами вищої освіти (ЗВО) (згідно з Законом України «Про освіту», прийнятим від 05.09.2017 року, усі вищі навчальні заклади (ВНЗ) стали закладами вищої освіти (ЗВО) [6], так і перед державою постає важливе завдання забезпечення економічної безпеки закладів вищої освіти, а відтак держави та національної безпеки загалом. Адже забезпечення належного рівня підготовки фахівців, які можуть бути конкурентоспроможними на вітчизняному та міжнародних ринках праці сприятиме підвищенню

конкурентоспроможності вишів як на вітчизняній, так і на світовій арені та у перспективі – забезпеченню належного рівня їх економічної безпеки, а відтак держави, яка є провідною складовою національної безпеки.

У сфері вищої освіти спостерігається нарощування негативних тенденцій, основними чинниками, які сприяють їх формуванню є такі:

1. Зменшення кількості ЗВО та студентів у них. Так, кількість ЗВО за даними Державної служби статистики України (табл. 1) зменшилась на початок 2016–2017 н. р. порівняно з даними на початок 2010–2011 н. р. на 13,03% (з 330 до 287 ЗВО), а кількість студентів відповідно на 33,74% (з 2066667 осіб до 1369432 осіб).

Таблиця 1

Кількість закладів вищої освіти України та студентів

	Роки						
	2010/11*	2011/12*	2012/13*	2013/14*	2014/15*	2015/16*	2016/17**
Кількість закладів – усього, од	330	326	316	309	277	288	287
у тому числі за формами власності:							
- державною та комунальною	231	227	220	218	197	208	209
- приватною	99	99	96	91	80	80	78
Кількість студентів – усього, осіб	2066667	1899138	1770311	1673287	1437955	1375160	1369432
Прийнято ¹ – усього, осіб	381362	307316	331164	337420	291647	259904	253217
Випущено ² – усього, осіб	528875	515032	505420	471717	405392	374028	318681
Чисельність наявного населення (за оцінкою) на 1 січня, осіб***	45962947	45778534	45633637	45553047	45426249	42929298	42760516
Кількість студентів у розрахунку на 10000 осіб наявного населення (за оцінкою) на 1 січня****	450	415	388	367	317	320	320

¹ Прийнято осіб на початковий цикл навчання (без тих, що прийняті для продовження навчання з метою здобуття більш високого освітньо-кваліфікаційного рівня).

² Випущено фахівців (без тих, що закінчили відповідний цикл навчання, зокрема бакалаврат, та продовжують навчання з метою здобуття більш високого освітньо-кваліфікаційного рівня).

* Використані дані за 2010/11 рік, 2011/12 рік, 2012/13 рік, 2013/14 рік, 2014/15 рік та 2015/16 рік: «Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2015/16 навчального року».

** Використано дані: «Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2016/17 навчального року».

*** Використано дані: «Населення України за 2016 рік».

**** У розрахунку використано дані: за 2010/11 рік, 2011/12 рік, 2012/13 рік, 2013/14 рік, 2014/15 рік та 2015/16 рік: «Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2015/16 навчального року»; за 2015/16 рік: «Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2016/17 навчального року»; «Населення України за 2016 рік».

Джерело: складено на основі [7–14].

Загалом зменшення кількості закладів вищої освіти можна було б вважати позитивною тенденцією, адже це може призвести за інших рівних

умов до підвищення конкурентоспроможності вишів і загалом до підвищення якості вищої освіти за рахунок зменшення кількості неконкурентоспроможних вишів та зростання відповідальності за підготовку фахівців. Проте в умовах розвитку економіки це також сприяє зростанню рівня безробіття в регіонах і цілому в країні (за даними таблиці 2 рівень безробіття за даними за даними Державної служби статистики України [15] у 2017 р. порівняно з 2010 р. хоча і зменшився на 0,92% (з 1713900 до 1698000 осіб), але порівняно з 2013 р. зріс на 12,42 %), а відтак справлятиме в перспективі негативний вплив на якість української вищої освіти. Цей негативний вплив підсилюється також нарощуванням тенденції перевищення темпів зменшення кількості студентів над темпами зменшення кількості ЗВО. У результаті відбувається поглиблення розриву якості підготовки фахівців для потреб економіки, зниження рівня матеріально-технічного забезпечення ЗВО, що здійснюють підготовку фахівців та збільшення частки непрацевлаштованих випускників загальноосвітніх закладів та закладів вищої освіти (ЗОНЗ та ЗВО) та досить значною є частка їх непрацевлаштованих випускників (табл. 2).

Таблиця 2

Безробітне населення (за методологією МОП) за причинами незайнятості у 2010–2017 рр. (у середньому за період)

2010 рік ¹	2011 рік ¹	2012 рік ¹	2013 рік ¹	2014 рік ¹	2015 рік ¹	2016 рік ¹	2017 рік ¹
1. Безробітне населення у віці 15–70 років, усього, тис. осіб							
1713,9	1661,9	1589,8	1510,4	1847,6	1654,7	1678,2	1698,0
2. Темп зміни безробітного населення у віці 15-70 років, % до попереднього року							
X	-3,03	-4,34	-4,99	22,33	-10,44	1,42	1,012
3. За причинами незайнятості, відсотків:							
- вивільнені з економічних причин							
33,0	27,7	23,5	21,9	22,3	27,8	22,4	23,2
- звільнені за власним бажанням, за угодою сторін							
27,2	30,1	34,0	34,6	31,8	28,9	33,0	34,5
- звільнені у зв'язку з закінченням строку контракту або договору найму							
10,0	9,2	8,4	8,1	7,8	7,5	9,4	8,2
- не працевлаштовані після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів							
15,5	18,1	16,9	16,8	16,7	16,4	15,6	12,2
- робота має сезонний характер							
6,3	6,9	8,8	8,4	9,3	9,9	9,7	10,1
- незайняті через виконання домашніх (сімейних) обов'язків тощо							
2,4	2,5	2,5	3,8	4,6	3,7	3,2	4,9
- звільнені за станом здоров'я, через оформлення пенсії							
0,9	0,9	1,5	1,2	1,4	0,9	1,8	2,0
- демобілізовані з військової строкової служби							
1,3	1,2	1,4	1,0	0,3	0,3	0,7	0,7
- інші причини							
3,4	3,4	3,0	4,2	5,8	4,6	4,2	4,2

¹ Дані за 2010–2014 роки наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2015–2017 роки – також без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: сформовано за даними [15].

Важливим чинником, що впливає на такий стан справ, є збільшення кількості абітурієнтів, які вступають на популярні, однак не затребувані в сучасних умовах спеціальності з точки зору забезпечення потреб промисловості і економіки в цілому спеціальностям. У результаті відбувається зменшення мобільності робочої сили та подальша локалізація випускників ЗВО у великих містах [16–17].

2. Переважання темпів зменшення кількості вступників до вишів над темпами зменшення випускників. Так кількість вступників (прийнятих) на початок 2016–2017 н. р. порівняно з даними на початок 2010–2011 н. р. навчального року за даними Державної служби статистики України (табл. 1) зменшилась на 33,30% (з 381362 до 253217), а випускників (випущено) – на 39,74 % (з 528875 до 318681), що на фоні скорочення чисельності населення як у результаті природного, так і механічного приросту – скорочення становило 6,97% (з 45962947 до 42760516 осіб).

3. Зменшення обсягу державного замовлення на початок 2016–2017 н. р. порівняно з даними на початок 2010–2011 н. р. за даними Державної служби статистики України (табл. 3) на 32,06% (випуск – з 255685 до 173703 осіб) та 28,02% (прийом – з 263739 до 189834 осіб).

Таблиця 3

Обсяг державного замовлення за освітньо-кваліфікаційними рівнями

Освітньо-кваліфікаційні рівні	Роки						
	2010*	2011**	2012***	2013****	2014*****	2015*****	2016*****
Бакалавр (випуск/прийом)	128054/ 131947	122333/ 104796	132524/ 126833	121061/ 122693	127851/ 119332	96587/ 97026	108680/ 86925
Спеціаліст (випуск/прийом)	87610/ 86808	85939/ 80624	79660/ 78518	74575/ 67762	67499/ 69480	61579/ 40469	39171/ 37866
Магістр (випуск/прийом)	40021/ 44984	42330/ 43226	41196/ 44180	42308/ 41662	41760/ 42634	39646/ 39814	25852/ 65043
Всього (випуск/прийом)	255685/ 263739	251602/ 228646	253380/ 249531	237944/ 232117	237110/ 231446	294399/ 177309	173703/ 189834

Джерело: складено на основі [18–26].

Таке зменшення можна було б вважати позитивною тенденцією, якби не переважання темпів зменшення кількості студентів, що навчаються за рахунок фізичних осіб (табл. 4) на 44,19% (з 1245236 до 694953 осіб) над темпами зменшення кількості студентів, що навчаються у ЗВО за іншими джерелами фінансування їх навчання (за рахунок державного бюджету на 18,23% – з 798571 до 652935 осіб; за рахунок місцевих бюджетів на 14,97% – з 14486 до 12317 осіб), при цьому позитивним слід вважати збільшення темпів кількості студентів, що навчались за рахунок органів державної влади, юридичних осіб на 10,19% з 8374 до 9227 осіб.

Таблиця 4

Кількість студентів, що навчаються у ЗВО за різними джерелами фінансування їх навчання

	Роки						
	2010/ 11*	2011/ 12**	2012/ 13***	2013/ 14***	2014/ 15*	2015/ 16*	2016/ 17****
Усього студентів, осіб	2066667	1954789	1824906	1673287	1437955	1375160	1369432
у тому числі навчались за рахунок:							
- державного бюджету	798571	777379	767596	735864	663194	649225	652935
- місцевих бюджетів	14486	18372	18379	13087	12201	14722	12317
- органів державної влади, юридичних осіб	8374	8886	6519	7829	10223	9520	9227
- фізичних осіб	1245236	1150152	1032412	916507	752337	701693	694953

* Використані дані за 2010/11 рік, 2014/15 рік та 2015/16 рік: «Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2015/16 навчального року».

** Використані дані за 2011/12 рік та 2012/13 рік: «Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2013/14 навчального року».

*** Використані дані за 2013/14 рік: «Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2014/15 навчального року».

**** Використані дані за 2016/17 рік: «Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2016/17 навчального року».

Джерело: складено на основі [7–14].

В цілому така ситуація у сфері вищої освіти призводить до поглиблення розриву зв'язку між освітою, наукою та виробництвом, зниженню конкурентоспроможності ЗВО як на світовій арені, так і в межах держави та конкурентоспроможності вищої освіти й держави в цілому, формуванню загроз економічній безпеці вишів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Враховуючи вищезазначене слід констатувати, що вплив зазначених чинників справляє негативний вплив на ефективність функціонування закладів вищої освіти, їх конкурентоспроможність вишів та якість вищої освіти в цілому. Зазначене обумовлює доцільність здійснення подальших досліджень, результатом яких має стати розроблення конкретних заходів, що сприятимуть узгодженню потреб економіки, вимог ринку праці та роботодавців.

Література

1. Алимова Н. К. Экономическая безопасность образовательного учреждения в условиях становления инновационной экономики: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Наталья Константиновна Алимова. – М., 2009. – 186 с.
2. Демидов С. Р. Теоретико-методологические основы и механизм обеспечения экономической безопасности высшего учебного заведения: дис. ... докт. экон. наук: 08.00.05 / Сергей Ростиславович Демидов. – М., 2007. – 296 с.
3. Бабаев В. Н. Экономическая безопасность высших учебных заведений в условиях модернизации высшего образования: проблемы и перспективы [Електронний ресурс] / В. Н. Бабаев, Т. В. Момот, М. Н. Пересыпкин // Науково-технічний збірник. – 2013. – № 108. – С. 519–527. – Режим доступу: <http://khg.kname.edu.ua/index.php/khg/article/view/220/218>.

4. Мартинюк В. П. Економічна безпека вищих навчальних закладів в Україні: передумови оцінювання [Електронний ресурс] / В. П. Мартинюк // Економіка Менеджмент Підприємництво. – 2013. – № 25 (II). – С. 193–198. – Режим доступу: <http://eme.ucoz.ua/pdf/252/24.pdf>.

5. Козаченко Г. В. Позичування вищого навчального закладу в експлейнарному базисі його економічної безпеки [Електронний ресурс] / Г. В. Козаченко, Г. Д. Тюленев // Теоретичні та прикладні питання економіки: збірник наук. праць. – 2011. – Вип. 24. – С. 108–113. – Режим доступу: http://tppe.econom.univ.kiev.ua/data/2011_24/Zb24_13.pdf.

6. Про освіту: Закон України. Документ 2145-19. Прийняття від 05.09.2017, підстава 2233-19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page>.

7. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2010/11 навчального року: статистичний бюлетень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

8. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2011/12 навчального року: статистичний бюлетень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

9. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2012/13 навчального року: статистичний бюлетень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

10. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2013/14 навчального року: статистичний бюлетень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

11. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2014/15 навчального року: статистичний бюлетень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

12. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2015/16 навчального року: статистичний бюлетень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

13. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2016/17 навчального року: статистичний бюлетень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

14. Населення України за 2016 рік: демографічний щорічник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

15. Безробітне населення (за методологією МОП) за причинами незайнятості у 2010–2017 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

16. Денисенко М. П. Вітчизняна вища освіта в умовах глобалізації та її вплив на ринок праці в Україні [Електронний ресурс] / М. П. Денисенко, С. В. Бреус // Ринок праці та зайнятість населення: виробничо-практичний науковий журнал. – 2015. – № 3 (44) – С. 32–36. – Режим доступу: <https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/1584>.

17. Денисенко М. П. Економічна безпека вищих навчальних закладів: основні тенденції на ринку праці [Електронний ресурс] / М. П. Денисенко, С. В. Бреус // Інвестиції: практика та досвід: науково-практичний журнал. – 2016. – № 14. – С. 10–14. – Режим доступу: <http://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/4934>.

18. Про державне замовлення на підготовку фахівців, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів (післядипломна освіта) для державних потреб у 2010 році: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.07.2010 № 580. Документ 580-2010-п. Редакція від 29.12.2010,

підстава v1654731-10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-2010-%D0%BF>.

19. Про державне замовлення на підготовку фахівців, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів (післядипломна освіта) для державних потреб у 2011 році: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.06.2011 N 709. Документ 709-2011-п. Редакція від 07.05.2012, підстава 1413-2011-п [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/709-2011-%D0%BF>.

20. Про державне замовлення на підготовку фахівців, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів (післядипломна освіта) для державних потреб у 2012 році: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.05.2012 N 583. Документ 583-2012-п. Редакція від 28.12.2012, підстава v1520731-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/583-2012-%D0%BF>.

21. Про внесення змін до обсягів державного замовлення на підготовку фахівців, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів (післядипломна освіта) для державних потреб у 2012 році: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 28.12.2012 № 1520. Документ v1520731-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/v1520731-12>.

22. Про державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів для державних потреб у 2013 році: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2013 № 362. Документ 362-2013-п. Редакція від 31.12.2013, підстава v1596731-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/362-2013-%D0%BF>.

23. Про внесення змін до обсягів державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів для державних потреб у 2013 році: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 31.12.2013 № 1596. Документ v1596731-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/v1596731-13#n5>.

24. Про державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів для державних потреб у 2014 році: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.06.2014 № 212. Документ 212-2014-п. Прийняття від 11.06.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/212-2014-%D0%BF>.

25. Про внесення змін до обсягів державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів для державних потреб у 2015 році: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.12.2015 № 1178. Документ 1178-2015-п. Прийняття від 23.12.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1178-2015-%D0%BF>.

26. Про державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів у 2016 році: Постанова Кабінету Міністрів України від 6.07.2016 № 408. Документ 408-2016-п. Редакція від 18.10.2017, підстава v1511731-17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/408-2016-%D0%BF>.